

Román történészek propagandatevékenysége 1914 és 1946 között

A román történetírás történetével is foglalkozó *Radu Mârzanak*¹ 2014-ben új könyve jelent meg angol nyelven. A szerzőnek nem ez az első idegen nyelvű monográfiája, hiszen 2008-ban látott napvilágot a román szlavisztika történetéről írott terjedelmes munkája, amely az itt ismertetendő mű témájával több tekintetben érintkezik.²

A történészek politikai nézetei és közéleti szerepvállalásai, tehát a történetírás, történettudomány politikai háttere, valamint a mindenkori hatalomhoz való viszonya meglehetősen gyakran visszatérő probléma a historiográfiában. E kérdéskör az erkölcsi szempontok esetleges felvetésén túl lehetőséget nyújt arra, hogy elemezhessük a történelem „készítésének” módjait, a történészi munka intézményi beágyazottságát, politikai és tudományos kereteit, választóvonalait. A Radu Mârza által tárgyalt román történészek Erdély történeti hovatarozásának akkoriban aktuális téttel bíró vitájában vállaltak különösen aktív szerepet a könyv címében szereplő, politikailag rendkívül mozgalmas periódusban. A jelzett időszak kijelölése azért is indokolt, mert a geopolitikai változások, határmódosulások jelentős befolyást gyakoroltak a határ két oldalán álló történészekre, így Erdély példáján keresztül valóban képet alkothatunk a román történetírás működésének tudományos és politikai színtereiről. Mârza előljáróban kiemeli, hogy a politika és a történetírás kölcsönösen alakították egymást: több román történész iskolai tankönyvek, történeti összefoglalók írása mellett közvetlenül részt vett a politikában is, ezáltal pedig hatással volt a román társadalom, illetve a politikai elit gondolkodására. A politikai események viszont nem

1 A kolozsvári (Cluj) Babeş–Bolyai Tudományegyetemen oktató történész részt vett egy 2014-ben, Debrecenben rendezett nemzetközi historiográfiai konferencián is, ahol a szóban forgó könyvet *Erős Vilmos* mutatta be. *Törő László Dávid*: Hogyan dől el, hogy mi a történelem? Nemzetközi historiográfiai konferencia és könyvbemutató a Debreceni Egyetemen. http://ujkor.hu/orszagjaro/historiografiai_konferencia_debrecen Letöltés ideje: 2017-02-26

2 Radu Mârza: *The History of Romanian Slavic Studies. (From the Beginnings until the First World War.)* Cluj–Napoca, 2008.

hagyták érintetlenül a történetírókat (sem), például néhány historikus az első világháborús hadba lépés jogosságát igyekezett történetileg alátámasztani (*Nicolae Iorga, Ion Nistor*).

A szerző a „propaganda” fogalmán belül értelmezi a román történészek aktuálpolitikai vonatkozású érvelését, ezért a kifejezés tartalmának magyarázására – érthető módon – külön energiát fordít. Szerinte a kifejezésnek legtöbbször negatív jelentéstartalmat társítanak, és így valószínűleg többen dehonesztálónak tartják majd a román történészek tevékenységének ily módon való címkézését. Márza ugyanakkor szélesebb értelemben alkalmazza az általa sokoldalúnak leírt fogalmat, hiszen szerinte az ókortól kezdve a kortárs ukrainai eseményekig rengeteg történeti és politikai diskurzust hat át propagandisztikus célzat. A propaganda nem csupán bizonyos politikai, vallási és más nézetek irányított terjesztéséből és egyes társadalmi csoportok befolyásolásának szándékából áll, hanem magában hordozza a dokumentálás és az informálás (tudatos, vagy tudattalan) aktusát is. Az egyértelműen negatív aspektusok (pl. a más nézetek cenzúrájának lehetősége) mellett a propagandisztikus és a történészi tevékenységnek így több metszete is adódhat, lévén a történész szintén dokumentál és saját korát tájékoztatni – ezzel együtt befolyásolni – igyekszik. A történészi munkák tehát könnyen lehetnek a „propaganda” eszközei, s ez Márza szerint egyáltalán nem román sajátosság, sokkal inkább európai jelenség. A bevezető azzal a megjegyzéssel zárul, hogy a szerző inkább meg szeretné érteni a történészi propaganda mechanizmusait, nem akar ítélni a múltbeli történészi (élet-)művek fölött.

Márza definíciója gondolatébresztő és felvet általánosabb kérdéseket, például azt, hogy hol húzódik a választóvonal a fentiek szerint (tágon) értelmezett propagandatevékenység és a történészi professzió között, létezik-e egyáltalán? Valóban csak a történettudomány és a propaganda metszeteiről, egymásra hatásairól van szó, vagy a történész tudományos munkájával valamilyen módon legtöbbször alakítani is próbálta a jelenét? Ezek a kérdések azért is felmerülhetnek, mert a szerző szerint általános jelenségről volt szó az európai történetírások esetében, a történészek tehát láthatóan össze tudták egyeztetni tudományos meggyőződésüket és a „propagandát”.³

3 Létezik olyan, a szellemtörténethez (vagy akár a historizmushoz) köthető, a természettudományos objektivitással szembenálló elméleti állásfoglalás, amely egyenesen a történészi munkához tartozónak véli a jelen befolyásolásának szándékát, a jelen eseményeire való direkt vagy indirekt (így pl. politikai) reflektálást. *Robin G. Collingwood* az 1918-ban külföldre emigrált orosz ókortörténész, *Mihail Rosztovcev* esetére hivatkozott, akinek politikai nézetei (antikommunizmus), negatív tapasztalatai jelentősen alakították az ókorról írt műveinek koncepcióját. A brit szerző gondolatmenete szerint azonban mindez semmit nem von le műveinek értékeiből, sőt úgy látta, a személyes érintettség hatására születtek --->

Az elméleti felvezetést négy fejezet, majd bibliográfia követi. Az első rész a historiográfiai elemzések történeti kontextusát hivatott megadni, ami itt elsősorban a politikai és katonai események bemutatását jelenti. A további fejezetek külön tárgyalják az intézmények szerepét, öt román történész életútját és végül az Erdélyről folytatott történeti diskurzus jellemzőit.

A történeti propagandát terjesztő intézményeket a szerző két csoportra osztja: kormányzati (állami) és tudományos, kulturális központokat vizsgál. Az első kategóriába a külügyminisztérium, a külföldi nagykövetségek, a nyugati országokban élő emigráns közösségek, valamint a *Román Antirevizíós Liga* (1933) és a *Kulturális Liga* (1890) tartoznak. Márza szerint ezen, történészi munka és forrásgyűjtés által jelentősen támogatott intézetek az első és második világháború, valamint a párizsi békekonferenciák idején voltak különösen aktívak és jól szervezettek. A propagandát nem csupán külföldön publikált cikkek, könyvek, pamfletek jelentették, hanem a román történelemmel kapcsolatos kiállítások, konferenciák, koncertek, dokumentumfilmek is ide sorolhatóak. A nemzeti történetírás és a technikai modernitás meglepő összefonódásaival is találkozhatunk: Iorga és *Brătianu* történeti témájú rádióműsorokkal is jelentkeztek. Az aktuális politikai célkitűzéseket történetileg alátámasztani kívánó tudományos intézmények (kutatóközpontok, egyetemek, folyóiratok) között megfigyelhető egyfajta rivalizálás, amennyiben a bukaresti egyetemen működő *Nemzeti Történelmi Intézet* akkori fiatal történészei (pl. *Constantin C. Giurescu*) Iorgával szemben pozicionálták magukat folyóiratukkal (*Román Történelmi Szemle*, 1931–1947) és kiadványaikkal.⁴ A román és magyar történetírás vetélkedése is erős hajtóerőt jelentett a történészi intézményesülés számára, ugyanis a kormány azzal az indoklással támogatta a régóta működő Nemzeti Történelmi Intézetet 1942-ben, hogy az remélhetőleg ellensúlyozni lesz képes a magyar történetírás nemzeti szempontú érvelését. Márza ebben a fejezetben a legnagyobb terjedelmet a *Revue de Transylvanie* című folyóirat elemzésének szenteli. Az 1934 és 1944 között, valamint 1991 után ismét (ezúttal *Transylvanian Review* címen) megjelenő lap első szerkesztője *Silviu Dragomir* volt, célja pedig a külföldi olvasóközönség informálása (vagy a külföldi, Erdéllyel kapcsolatos álláspontok vitatása) volt az erdélyi románság történetéről, amit a francia nyelvű publikációk voltak hivatottak elérni. Az írások témáit Márza néhány kiválasztott évfolyam elemzésével mutatja be. Vítás kérdés volt Erdély 1918 utáni helyzetének

--> a legjelentősebb történeti munkák. Robin G. Collingwood: *Can Historians be Impartial?* (Paper Read to the Stubbs Historical Society, 27 January 1936.) In: W. H. Dray–W. J. Van Der Dussen (eds.): *The Principles of History and Other Writings*, Oxford, 1999, 209–218.

4 A két pólus vitáinak, ellentétének oka valószínűleg nem arra irányult, hogy nemzeti legyen-e a történetírás, hiszen a Román Történelmi Szemle is leszögezte, hogy az „objektív” történetírás és a patriotizmus között nincs ellentét.

megítélése (a román fennhatóság progressziót, vagy hanyatlást jelent?), a régió kisebbségeinek múltja (Dragomir ebben a vonatkozásban *Szekfű Gyulával* és a szentistváni állameszmével is vitába szállt), a román-magyar kapcsolatok tág története (ennek keretében különösen az Erdély önálló történeti misszióját hirdető transzilvanizmust vitatták), valamint a kulturális aspektusok (például a magyar és román irodalom kutatása).

Az öt történész (*Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Ion Nistor, Zenovie Pâclișanu* és *Gheorghe I. Brătianu*) életútját felvázoló, rövidebb fejezet azáltal segít a fentiek árnyalásában, hogy egy-egy historikus egyedi esetén keresztül veszi górcső alá a történeti és a propagandatevékenység összefonódásait. A tevékenységek metszéspontjait gyakran befolyásolták a személyes élmények, így például a politikusi karriert befutó Brătianu katonaként részt vett az első és második világháborúban is, tapasztalatait pedig memoárokból örököltette meg. A teológiai képzettséggel is rendelkező Dragomir erdélyi ortodox román családban született, s 1848–49 eseményein kívül kedvelt témája volt az erdélyi ortodox egyháztörténet. Lupaș 1940 után Északnyugat-Erdély román karaktere és így a román nemzethez tartozása mellett érvelt, vitatkozva azzal a magyar történeti tézissel, amely szerint az erdélyi románok valaha is Szent István koronájának alattvalói lettek volna. A Bukovinában napvilágot látott Nistor Besszarábia, Bukovina és Románia egyesítése mellett kampányolt és szülőföldjének ukrán történeti karaktere ellen érvelt. Szintén teológiai (görög katolikus) képzettséget tudhatott magáénak Pâclișanu, aki az erélyi románság és a magyar kormányok viszonyáról írt több munkát, amelyeket propaganda céljából német, angol, olasz és francia nyelvre is lefordítottak. Az életutak ismertetésekor bepillantást nyerünk a történészek 1945 utáni sorsába is, ami többnyire hasonló volt: elszigetelődés, több évig tartó börtön (az öt rabosított történész közül ketten ott is lelték halálukat), intézményi pozícióik elvesztése. Márza szerint ezek a történészek kellőképpen reprezentálják az 1900 és 1960 közötti román történetírást, hiszen képzettségüket többnyire külföldön, a modern történettudomány eszközeinek megismerésével szerezték, fontos szerepet töltöttek be intézmények működésében, és mindannyian aktívan politizáltak, más országok (Magyarország, Ausztria, Németország, Szovjetunió stb.) történetírásával pedig heves polémiákat folytattak.

Az utolsó fejezet a „Történeti diskurzus” címet viseli. Itt a szerző olyan, történeti érvelésű, de propagandisztikusnak minősített munkákat tárgyal, amelyek Erdéllyel, Besszarábiával, Dobruzsával vagy Bukovinával foglalkoznak, jóllehet ezen régiók közül a román történetírás Erdélyről írt messzemenően a legtöbbet. Három nagyobb monográfia, tanulmánykötet (*La Transylvanie* [1938], *Siebenbürgen* [1943], *La Transylvanie* [1946]) látott napvilágot a

külföldi olvasótábor számára – a szerző itt megjegyzi, hogy érdekes lenne a hasonló céllal íródott magyar összefoglalókkal való összevetés, ami azonban már egy későbbi kutatás tárgya lehetne. Az idegen nyelvre lefordított és sokszorosított cikkek, folyóirat-közlemények és más tanulmányok szerzői úgy látták, hogy Erdély mindig is Románia „szíve” volt, nélküle tehát az ország földrajzi és politikai egysége sem lehet teljes. Azok a történeti figurák voltak a román történészek fontos témái, akik ezt az egységet szerintük valamilyen formában védelmezték, Erdélyt pedig megvédték a magyar fennhatóságtól (Lupaş gyakran kitért pl. *Basarab* havasalföldi fejedelem *Károly Róbert* elleni harcaira). Románia természetes földrajzi egységét Havasalföld, Moldva és Erdély egyesítése biztosítja, ezért a korai „nemzeti” elődök közé sorolták pl. *Vitéz Mihály* vajdát is, aki 1918 során is példát szolgáltatott a román nacionalisták számára. A Kárpát-medencében lévő, magyar fennhatóság által szavatolt természetes egység téziséét Păclişanu erőteljesen támadta, mondván, a magyar politikai uralom csak anarchiát generált Közép-Európában. Módszertan tekintetében a történelem, földrajz és etnográfia mellett a statisztikát és a demográfiát is csatasorba állították munkáikban. Összegzésében a szerző –ismét – kiemeli az intézmények szerepét: Erdély felülprezentáltsága a román történelmi diskurzusokban a kiváló intézményes háttér eredménye lehetett (pl. lényeges az 1942-ben alapított és a román külügyminisztériummal szoros kapcsolatban lévő *Erdély-tanulmányok Központja*).

Az ismertetett könyvhöz hasonló munkák nagyban hozzájárulnak a historiográfia összehasonlító, európai szemléletű vizsgálatához és felhívják a figyelmet többek között a különböző nemzeti történetírások egymás közti vitáinak fontosságára. A külföldi egyetemeken iskolázott történészek az elsajátított (elvileg nem nemzet-specifikus) professzionális tudással saját nemzetük történeti igazságát igyekeztek bizonyítani más, gyakran szintén külföldön tanult magyar történészekkel (pl. a már említett Szekfű Gyulával, vagy akár *Eckhart Ferenc*cel, aki Nistorhoz hasonlóan a bécsi *Történetkutató Intézet*ben tanult) szemben – mindez jól bizonyítja, hogy a XX. század elején a nemzeti, ideológiai szempontoknak az említett történetírásokban komoly szervezőereje és mozgatórugója volt. Radu Márza munkája rendkívül jó alapot nyújthat az újabb historiográfiai sorozatok (*Writing the Nation*) által szorgalmazott, transznacionális szemléletű, a kulturális érintkezést előtérbe helyező vizsgálatok elmélyítéséhez, valamint a történelmi szerepkör összetettségének boncolgatásához.

Radu Márza: *Romanian Historians and Propaganda (1914–1946). The Case of Transylvania.* [Román történészek és a propaganda (1914–1946). Erdély példája.] AEPRESS, Bratislava, 2014. 171 o.

Törő László Dávid